

Beata Ziębińska

Małopolska Wyższa Szkoła im. J. Dietla w Krakowie

**Elżbieta Trafiałek: *Innowacyjna polityka senioralna XXI wieku. Między ageizmem, bezpieczeństwem socjalnym i active ageing*
Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2016,
ss. 310**

W kręgu inicjatyw badawczych i publikacyjnych Elżbiety Trafiałek znalazła się kolejna praca z obszaru polityki senioralnej. Obok oczywistych wartości poznawczych, prób uporządkowania dyskusji nad definicjami, zakresienia obszaru badawczego uwrażliwia ona czytelnika na konieczność wielowątkowego potraktowania polityki senioralnej, warunków jej kształtowania i modyfikacji. Spośród publikacji, które wzbogaciły w ostatnim czasie wiedzę na temat politologicznych wymiarów zjawiska starzenia się społeczeństw, tę wyróżnia wprowadzenie do dyskusji nowych wątków i pojęć oraz zwrócenie szczególnej uwagi na demograficzne aspekty polityki, przede wszystkim procesy migracyjne oraz na koncepcję *active ageing*. Publikacja składa się z pięciu rozdziałów, wstępu oraz zakończenia i opiera się na badaniu materiału zebranego w licznych publikacjach krajowych i zagranicznych, w tym: programów, raportów z badań i kontroli, a także na analizie artykułów prasowych.

We *Wstępie* do książki autorka prezentuje założenie, na którym opiera wywody prezentowane w kolejnych rozdziałach pracy. Polityka senioralna XXI wieku, określona przez nią innowacyjną, powinna obalać negatywne stereotypy dotyczące starzenia się i starości w różnych wymiarach, ale przede wszystkim uczyć świadomego planowania przez jednostkę i jej środowisko aktywnego starzenia się. Rolą państwa z kolei powinno być zapewnienie

minimalnych gwarancji bezpieczeństwa socjalnego. Autorka w poszczególnych rozdziałach konsekwentnie pragnie dowieść słuszności tego założenia.

Rozdział pierwszy dotyczący zagadnień demograficznych, skonstruowany podobnie jak kolejne, na zasadzie prezentacji międzynarodowego wymiaru problematyki, a następnie naszkicowania zjawiska w Polsce, zwraca uwagę czytelnika na przyczyny starzenia się społeczeństw, związane głównie ze zmianą modelu życia rodzinnego, wydłużającym się trwaniem ludzkiego życia, ale także migracjami. Społeczeństwo Europy należy do najstarszych na świecie — w 2016 roku co piąty Europejczyk przekroczył sześćdziesiąty piąty rok życia, a na świecie wskaźnik ten dotyczy zaledwie 8% całej populacji. Polska należy do najszybciej starzejących się krajów Europy, ale jednocześnie prognozy dotyczące życia w zdrowiu są mniej optymistyczne niż dla państw Europy Zachodniej czy Północnej. Autorka zwraca jednak uwagę na to, że zdrowy styl życia pomagający dłużej cieszyć się sprawnością, determinowany jest wyższym poziomem wykształcenia populacji i całościową edukacją, co powinno być wskazaniem zarówno dla starzenia się w wymiarze indywidualnym, jak i planowania działań w obrębie polityki senioralnej. Warto dodać, że w tym rozdziale zasygnalizowano także osobliwości ekonomicznej strony życia polskich seniorów, określając je jako nową kwestię: narastające zróżnicowanie dochodów uzyskiwanych w kraju ze źródeł niezarobkowych oraz coraz większy udział pobierających emerytury w wysokości powyżej przeciętnego wynagrodzenia. W rozdziale rozpoczyna się także dyskusja nad zasadniczymi problemami starzejącego się społeczeństwa: efektywnością systemu emerytalnego oraz systemu opieki nad seniorem. Autorka zadaje pytania dotyczące idei solidaryzmu pokoleniowego i ryzyka związanego z jej wdrażaniem w warunkach charakteryzujących się destabilizacją życia rodzin, bezrobociem młodych, niesamodzielną ekonomiczną pracujących oraz potrzebą opieki coraz liczniejszej grupy osób niesamodzielných.

Rozdział drugi to syntetyczny przegląd badań i inicjatyw społecznych związanych z problemami starzenia się. Autorka skupia uwagę na zaleceniach zmierzających do poprawy jakości życia seniorów proponowanych między innymi w wymiarze ponadnarodowym przez Komisję Europejską, a w wymiarze krajowym — przez ministerialny Departament Polityki Senioralnej. Przegląd tych inicjatyw dokonywany jest w kontekście rozważań na temat bezpieczeństwa społecznego, socjalnego i demograficznego uwarunkowanych wpływami polityki ludnościowej, rodzinnej i migracyjnej. Słusznie, po raz kolejny, zwraca uwagę na rangę problemów migracyjnych w procesie starzenia się społeczeństw i przywołuje teorię trzeciego przejścia demograficznego. Warto zatrzymać się nad zaprezentowanym podejściem, rzadkim dotychczas w publikacjach gerontologicznych, nawiązującym do dywidendy demograficznej, a obrazującym związek między problemami demograficznymi

mi i gospodarczymi — że wzrost wielkości populacji w wieku produkcyjnym wpływa pozytywnie na wzrost gospodarczy. Nietrudno zauważyć, że autorka wielokrotnie wskazuje w publikacji na silny związek między rynkiem pracy, ściślej: aktywnością zawodową osób po pięćdziesiątym roku życia, a efektywnością systemów emerytalnych, szerzej: także gospodarki. W kontekst dyskusji na temat bezpieczeństwa socjalnego wpleciony został ciekawy fragment prezentujący istotne, szczególnie z punktu widzenia analizujących polski system emerytalny, cechy zagranicznych systemów zabezpieczających na starość — szwedzkiego, brytyjskiego i niemieckiego. Prezentując uwagi na temat systemu polskiego, wspomniano o szwedzkich emeryturach gwarantowanych, podkreślając, że system szwedzki mający charakter repartycyjno-kapitałowy i opierający się na zdefiniowanej składce, z jednej strony motywuje do wydłużenia czasu aktywności zawodowej, z drugiej — gwarantuje ochronę przed ubóstwem w starości. W dalszej części rozdziału autorka prezentuje także wiele inicjatyw oraz koncepcji europejskich i krajowych związanych z polityką aktywnego starzenia się. Wspomnieć można choćby Międzynarodowy Rok Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej, w którym zaczęto upowszechniać *active ageing*. Krytycznie odnosi się autorka publikacji do krajowych struktur organizacyjnych i programów mających wspierać ludzi starszych, uznając, że działania te cechuje przerost formy nad treścią, a idea skutecznego wspierania seniorów jest zniekształcana nadmiarem biurokracji. Rozważania tej części pracy kończy ciekawym spletem prezentacji faktów i własnych opinii związanych z polityką migracyjną. Pokazując zróżnicowane podejścia do tej polityki w Niemczech, Szwecji czy Francji, postrzega procesy imigracyjne zarówno jako szanse na rozwiązanie problemów starzenia się społeczeństw, jak i jako zagrożenie terroryzmem i bezrobociem. Odnosząc się do sytuacji Polski, wspomina o korzyściach płynących z imigracji Ukraińców i innych sąsiadów zza wschodniej granicy, jednocześnie dostrzegając bariery w asymilacji imigrantów muzułmańskich.

Rozdział trzeci czyta się z dużym zaciekawieniem, gdyż obok rozważań natury ogólnej przytoczone są liczne przykłady dobrze oddające badaną problematykę. Autorka zwraca tu uwagę na fakt, iż najstarsza część populacji w Polsce charakteryzuje się złym stanem zdrowia, singularyzacją czy ograniczeniem udziału w życiu społecznym. Seniorzy są zazwyczaj aktywni jedynie w środowisku rodzinnym, grupie wyznaniowej czy w bliskim sąsiedztwie, a tylko nieliczni pozostają aktywni zawodowo. Tym zjawiskom niejednokrotnie towarzyszy eurosieroctwo czy popadanie w długi, wynikające z chęci, by pomóc swoim dzieciom w spłacie kredytów. W omawianym rozdziale zainteresowanie budzi także porządkujące, w formie tabelarycznej, zestawienie źródeł dyskryminacji seniorów. Podczas dyskusji nad dyskryminacją seniorów wspomina jednak autorka o zjawisku adułytyzmu, przeciwstawiając je ageizmowi. Przywołuje ekspercki raport Biura Rzecznika Praw

Obywatelskich, w świetle którego dyskryminacja seniorów w Polsce nie jest zjawiskiem niepokojącym, a zmian wymagają jedynie postawy wobec starości, seniorów i skutków, jakie generuje nowa struktura demograficzna. W kolejnej części rozdziału, dotyczącej samotności i osamotnienia, wymienia obiektywne wskaźniki tych stanów, zwracając uwagę na trudne do rozpoznania subiektywne ich aspekty. Píše: „[...] można żyć z rodziną i cierpieć z powodu osamotnienia [...], ale można żyć samotnie i nie odczuwać osamotnienia” (s. 147). Podczas omawiania tych zagadnień autorka kieruje uwagę czytelnika na konfrontację przeszłej i współczesnej funkcji rodziny. Obecna niepewność zatrudnienia doświadczana przez pokolenie pracujących, migracje zarobkowe oraz wiążące się z tymi zjawiskami rozpady rodzin nie rodzą motywacji do tego, by opiekować się niesprawnymi seniorami. Autorka po raz kolejny podkreśla tu znaczenie wspomagania rozwoju instytucji wspierających rodziny w trudzie codziennej opieki, pielęgnacji i wsparcia. Wprawdzie wspomina o trwałych przekonaniach najstarszych, że opieka rodzinna jest trudna do zastąpienia, a jej brak to smutek starości, ale jednocześnie dowodzi, że ostateczny wymiar starości zależy od samych zainteresowanych — od ich całościowego doświadczenia i stosunku do opiekunów. W trzecim rozdziale wyeksponowano także, wiążącą się ściśle z polityką senioralną, problematykę bezpieczeństwa zdrowotnego. Populację ludzi starszych charakteryzuje wielochorobowość i niepełnosprawność, ale nie towarzyszy tym zjawiskom pożądaný rozwój systemu opieki zdrowotnej. W Polsce brakuje instytucji służby zdrowia wyspecjalizowanych w leczeniu chorób wieku podeszłego, niewystarczająca jest też liczba specjalistów, a liczba łóżek geriatrycznych jest dziesięciokrotnie niższa niż sugerowana przez standardy unijne — przy tym wydatki na służbę zdrowia należą do najwyższych w Europie. Rozdział wieńczy dyskusja na temat profilaktyki dyskryminacji seniorów. W jej konkluzji autorka słusznie wskazuje, iż prawo zabrania dyskryminacji ze względu na wiek, ale o faktycznym uczestnictwie w życiu społecznym decydują z jednej strony obyczaje, moda, kondycja gospodarcza, a z drugiej czynniki indywidualne, takie jak choćby poziom wykształcenia i chęć ciągłego poszerzania wiedzy.

W rozdziale czwartym autorka omawia różne ujęcia teoretyczne kapitału społecznego, a w ich kontekście zwraca uwagę na potencjał ekonomiczny, opiekuńczy, polityczny czy kulturowy ludzi starszych. Odwołaniu się do kategorii kapitału społecznego seniorów towarzyszy wyszczególnienie zasad innowacyjnego działania na ich rzecz. Propozycje Elżbiety Trafiałek odnoszą się do rezentowanych w międzynarodowych dokumentach, raportach z badań, koncepcji *active ageing*, wynikają z bacznej obserwacji polskiej rzeczywistości. Warto przytoczyć tylko kilka z nich: promocja zasad aktywnego starzenia się, organizowanie wsparcia w miejscu zamieszkania, dezinstytucjonalizacja opieki, wsparcie rodzin w opiece czy kształcenie w zawodach

towarzyszących pracy socjalnej. Innowacyjna polityka senioralna powinna zachęcać do jak najdłuższego kontynuowania pracy zawodowej, całożyciowej edukacji, aktywności obywatelskiej, powinna zwracać uwagę na relacje międzypokoleniowe oraz rozwijać rynek usług zdrowotnych i opiekuńczych. Zdaniem autorki, powodzenie we wprowadzaniu tych zmian zależy od kultury, współpracy administracji publicznej, sektora pozarządowego oraz instytucji prywatnych. Pożądane jest, by towarzyszyły temu interdyscyplinarność i apolityczność. Autorka konsekwentnie krytykuje rozdawnictwo i rozszerzanie uprawnień socjalnych, zwraca przy tym uwagę na indywidualną odpowiedzialność, a czytelnik ma okazję zapoznać się z takim spojrzeniem, choćby w tym oto fragmencie: „[...] indywidualna przezorność, podobnie jak i wysoki status społeczno-ekonomiczny przed przejściem na emeryturę [...] — umożliwiają samodzielne finansowanie potrzeb, a nierzadko i udzielanie wsparcia ekonomicznego bliskim. Innym, o ograniczonej sprawności, samodzielności i braku dostępu do rodzinnego wsparcia, organizowanie i finansowanie opieki z funduszy publicznych bądź samorządowych jest konieczne, ale powinno być kontrolowane i monitorowane” (s. 205).

Rozdział piąty jest w istocie próbą przeprowadzenia debaty nad czynnikami rozwoju „srebrnej gospodarki”, szeroko rozumianego rynku otwartego na specyficzne potrzeby starszej populacji. „Srebrna gospodarka” oferuje miejsca pracy przy tworzeniu produktów i usług poprawiających jakość życia, w konsekwencji przyczynia się do rozwoju gospodarczego. Odwołując się do prognoz Komisji Europejskiej i Banku Światowego Elżbieta Trafiałek pisze, że przy niezmiennych się uwarunkowaniach, w roku 2020 nastąpi spowolnienie wzrostu gospodarczego w Europie. Można temu zapobiec poprzez rozwój edukacji całożyciowej, sektora opiekuńczego, zabezpieczenia społecznego i stabilizację rynku pracy, na przykład przedłużając wiek aktywności zawodowej. W Polsce aktywność ta, w przypadku osób w wieku 55—64, należy do najniższych w Europie. Autorka cytuje prognozy analityków mówiące o tym, że spadek wysokości emerytur, szczególnie w warunkach obniżania progów emerytalnych, jest w Polsce nieunikniony. W kolejnych częściach rozdziału ponownie dostrzega się konsekwencję w prezentacji stanowiska promującego aktywne starzenie się, tym razem to szeroka dyskusja nad: imperatywem kształcenia ustawicznego, poradnictwem zawodowym oraz partycypacją w życiu społecznym. Czytelnika może tu zaciekawić trafne spostrzeżenie na temat charakteru współczesnej pomocy społecznej — nieodpowiadającego wyzwaniom starzejącego się społeczeństwa, wykluczeniu cyfrowemu i globalizacji. Rozdział kończy zbiór innowacyjnych propozycji dla polityki senioralnej. Zakończenie książki można potraktować jako instruktaż polityki senioralnej tworzonej na poziomie krajowym i samorządowym.

Książka stanowi dobry punkt wyjścia do dalszych badań nad takimi problemami, jak uwarunkowania polityki *active ageing* w Polsce — polity-

ki uwzględniającej koncepcje budzące szerokie dyskusje w międzynarodowym środowisku naukowym (krytyczną perspektywę prezentuje np. profesor Christopher Philipson z Univerity of Manchester) czy uwarunkowania opieki rodzinnej nad seniorami. Skłania też czytelnika do refleksji nad rolą międzynarodowych ustaleń wiążących się z polityką senioralną i z oczywistych względów powinna zainteresować ludzi nauki zajmujących się tą problematyką. Książka adresowana jest również do studentów przygotowujących prace badawcze głównie z nauk społecznych i ekonomicznych, dla których przydatne mogą być szczególnie wątki poświęcone przeglądowi i systematyzacji literatury przedmiotu, zwłaszcza jednak kierowana jest do praktykujących polityków i pracowników instytucji społecznych. Publikacja nie tylko jest dobrym przykładem pisarstwa naukowego, wyróżnia się klarownym układem treści, szerokim doбором literatury i dokumentów, lecz także zaciękawia przykładami absurdów życia społecznego, które zachęcają czytelnika do wnikliwej obserwacji rzeczywistości.